

GEÇİŞ SÜRECİ VE MAKROEKONOMİK YAPI: SEÇİLMİŞ GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

E.Yasemin BOZDAĞLIOĞLU¹
Umut EVLİMOĞLU²

Öz

Bu araştırmanın amacı, önceden sosyalist sistemi benimsemiş, bu sistemin çökmesinden sonra piyasa ekonomisine geçiş yönünde karar almış seçilmiş ülkelerin, geçiş sürecinde ortaya koydukları makroekonomik performansların karşılaştırılmasıdır. Ele alınan ülkelerin başlangıç koşulları ile birlikte piyasa sistemine yönelik olarak yapmış oldukları reformların, ülkeler arasında ekonomik gelişim farklılıklarına neden olduğu görülmektedir. Geçiş sürecindeki bu farklılıklara rağmen, ülkelerin yaşadıkları sorunlar, bazı ekonomik sonuçlar temelinde benzerlikler de göstermektedir. Ülkeler arasındaki bu benzerlikler, ülkelerin geçiş sürecinde izlemesi gereken aşamaları daha belirgin kılmaktadır. Geçiş ekonomilerinin bu süreçte, bazı makroekonomik göstergelerde ciddi gelişme gösterdikleri görülmektedir.

Anahtar Kavramlar: Sosyalist Sistem ve Geçiş ekonomileri, Makroekonomik Yapı
JEL Kodları: P2, P20, P24.

TRANSITION PROCESS AND MACROECONOMIC STRUCTURE: AN ANALYSIS ON SELECTED TRANSITION ECONOMIES

Abstract

The aim of this research is to compare the macroeconomic performances of the selected countries that have adopted the socialist system in advance and decided to switch to the market economy after the collapse of this system. It is seen that the reforms they have undertaken with respect to the market system, together with the initial conditions of the countries considered, cause economic development differences between the countries. Despite these differences in the transitional period, the problems that countries experience are also showing similarities on the basis of some economic consequences. These similarities between countries make the steps that countries need to follow in the transition process more prominent. Transition economies have shown significant progress in some macroeconomic indicators during this period.

Keywords: Socialist System and Transition Economies, Macroeconomic Structure
JEL Codes: P2, P20, P24.

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi Aydın İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, yuyar@adu.edu.tr

² Dr.Öğr.Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF, İktisat Bölümü, uevlimoglu@adu.edu.tr

Giriş

Küresel ölçekte tüm ülkelerde uygulanan devlet reformları, ekonomik ve toplumsal kurumların yapısından beslenmektedir. Geçiş ekonomileri olarak tanımlanan ülkelerde bu reformlar, devlette etkinlik arayışının ötesinde, daha geniş bir toplumsal dönüşümü ifade eden anlam taşımaktadır. 20. Yüzyıl içerisinde ortaya çıkan bu eğilimin sonucu, piyasa ekonomisine geçmeyen ekonomilerin, küreselleşme çağında, açık ekonomiler dünyasında rekabet olanağının zorlaşmasıdır. Küresel pazarda ekonomilerin varlıklarını sürdürmeleri, etkin rekabet yeteneklerine, kısaca sistem olarak piyasa güçlerinin serbest isleyişine izin vermelerine bağlıdır.

Daha önceden sosyalist sistemi benimsemiş, sistemin çökmesinden sonra piyasa ekonomisine geçiş yönünde karar almış ülkelerin, geçiş sürecinde çeşitli zorluklarla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bu ülkelerin başlangıç koşulları, sonrasında piyasa sisteminin oluşturulmasına yönelik atılmış oldukları adımlar, ülkelerin bu yolda gösterdikleri gelişimin de farklı olmasına neden olmaktadır. Geçiş sürecinde gözlemlenen bu farklılıklara rağmen, bu süreçte ülkelerin yaşadıkları sorunlar, bazı ekonomik sonuçlar temelinde benzerlikler taşımaktadır. Ülkeler arasındaki bu benzerlikler, ülkelerin geçiş sürecinde izlemesi gereken aşamaları daha belirgin kılmakta, bu da geçiş konusundaki literatürün oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Bu çalışmada seçilmiş geçiş ekonomisi ülkelerin temel özellikleri, geçmişten getirdikleri temel sorunlar, geçiş stratejileri, geçiş sürecinde yaşadıkları sorunlar ele alınmıştır. Ayrıca, geçiş ekonomilerinin geçiş sürecinin başlangıcından günümüze kadarki dönemde sergiledikleri ekonomik performansları çeşitli makroekonomik göstergeler açısından incelenerek ülkeler bazında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

1. Geçiş Ekonomilerinin Tanımı ve Temel Özellikleri

Geçiş ekonomilerinin hepsi aynı özelliklere sahip olmasalar da birçok benzer yönleri bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında temel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Işık, 2006, s. 8):

Çoğu zengin doğal kaynaklara sahiptir ancak bunları çeşitli sebeplerle (altyapı eksikliği, teknolojik yetersizlik, ihracatta yaşanan sorunlar v.b.) etkin bir şekilde kullanamamaktadırlar.

Geçiş için bir hazırlık aşaması geçirmeden sistemi değiştirmeye çalışan bu ülkeler, sistemin ani değişmesiyle beraber makroekonomik istikrarsızlık hiperenflasyon, büyümenin düşmesi ve bunların sonucunda da finansal kriz yaşamışlardır.

Devletin gücünün zayıflamasının sonucunda, artan ekonomik ve sosyal yozlaşma; rüşvet, yolsuzluk ve kayıtdışı ekonominin ilk yıllarda artmasına sebep olmuştur.

Kurumsal ve yapısal alandaki birçok eksiklik ve işlevsizlik nedeniyle, birçok alanda reforma ihtiyaç duymaktadırlar.

Tüketimdeki artışın dış açığı artırması, bunlarla birlikte kamu açığının artması ve yeni borçlanmalar; devalüasyonları beraberinde getirmiş ve milli gelirlerde düşme meydana gelmiştir.

Sosyalist sistemde devletin herkese iş sağlaması, gizli işsizliği ortaya çıkarmış bu kişilerin piyasa ekonomisinde işsiz kalması bu ülkelerde işsizlik oranlarının yükselmesine sebep olmuştur.

Ayrıca bu süreçte yapılanlar açısından da şu ortak özellikler göze çarpmaktadır (Havrylyshyn ve Wolf, 1999, s. 12):

Ekonomideki piyasalar, faaliyetler ve fiyatlar serbestleştirilmekte bunlarla beraber etkinliği arttırmak için kaynakların yeniden tahsisi yapılmaktadır.

Ekonomideki etkinliği arttırmak için belli bir süre sıkı bütçe politikası uygulanmaktadır.

Makroekonomik istikrar için piyasaya dayanan ve dolaylı araçlar geliştirilmektedir.

İşletmelerin yönetim ve ekonomik anlamda etkinliği özelleştirme ile sağlanmaktadır.

Kanun hükümleri, mülkiyet hakları ve pazara girişi düzenlemek için koruyucu kurumsal ve yasal çerçeve oluşturulmaktadır.

2. Geçiş ekonomilerinin Temel Sorunları

Sosyalist veya karma ekonomik sistemi uygulayan ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş kararları, ekonomik ve sosyal gündeme uyum sağlama güdüsüyle başlamıştır. Bu süreci başlatan unsurlar; sosyalist sistemi uygulayan ülkelerin ekonomik krizler nedeniyle başarısız olduklarının kanıtlanması, ekonomik kurumlarının iflası ve işlevsellikten uzaklaşması olmuştur. Geçiş sürecinde bir taraftan merkezi planlı ekonomik model terk edilirken, aynı zamanda piyasa ekonomisi modelinin oluşturulmasına çalışılmıştır. Bu sürecin başlangıcında her iki ekonomik sistemin unsurları aynı anda var olduğu için başlangıçta karmaşıklıklar ve istikrarsızlıklar görülmüştür (Yayar, Demir ve Birol, 2012, s. 250).

Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkeler sosyalist sistemi benimsedikleri dönemlerde birçok ekonomik sorun ile karşı karşıya kalmışlardır. Sosyalist anlayışın egemen olduğu dönemde, bu ülkelerde ekonominin neredeyse tümü kamulaştırılmış, özel mülkiyete ise sınırlı düzeyde yer verilmiştir. Bu dönemde kamu kuruluşları büyük ölçüde tekelleşmiş, fiyatlar ve yatırım kararları üzerinde sıkı devlet kontrolleri uygulanmıştır. Ekonomi politikalarında ise dış dünya ile iletişime kapalı, sosyalist blok içinde uzmanlaşmaya önem veren politikalar izlenmiştir. Tüm bu uygulamaların sonucu ise bu ekonomilerin giderek rekabetten uzaklaşmaları olmuştur. Ayrıca sosyal güvenlik harcamalarındaki artış ekonomi için büyük bir yük haline gelirken, bu harcamalar aynı zamanda toplumsal huzursuzlukları azaltmak amacıyla siyasi bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1950–1960 arası dönemde yakalanan ekonomik büyüme 1980’lerde yavaşlamaya başlamış, bazı dönemlerde eksi değerler almıştır (Rider, 1992, s. 26).

Geçiş ekonomilerinin yaşadıkları sorunları; bu ülkelerin sosyalist sistemi benimsedikleri dönemde yaşadığı sorunlar ve bu ülkelerin geçiş sürecine girdikten sonra yaşamış oldukları sorunlar şeklinde iki kategoriye ayırabiliriz. Sosyalist dönemde yaşadıkları genel sorunlar şu şekilde sıralanabilir (Tandircioğlu, 2002, s. 203):

Ekonominin büyük bir bölümünün kamulaştırılması özel mülkiyetin çok sınırlı olması

Mal ve hizmet üreten kamu kuruluşlarının büyük bir kısmının tekel niteliğinde olması

Fiyatlar ve yatırım kararlarının merkezi planlama örgütü tarafından kontrol edilir hale gelmiş olması

Kapalı ekonomi politikalarının uygulanması sonucunda ekonomilerin rekabete kapalı bir hale gelmesi

Sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik faaliyetlerin hacminden çok daha hızlı bir şekilde artması

Yüksek bütçe açıkları, para arzı artışı sonucunda hızla yükselen enflasyon ücret artışları ve bütün bunların sonucunda bozulan makroekonomik dengeler olarak sıralanabilir.

Geçiş sürecinde bir yandan sosyalist sistemin çeşitli unsurları ortadan kaldırılırken, diğer yandan serbest piyasa ekonomisinin temel unsurları yerleştirilmeye çalışılmıştır. Tablo 1 incelendiğinde, geçiş ekonomilerinde gözlemlenen ilk sorun, karar alma mekanizmalarındaki zayıflık ve etkin olmayan piyasa yapısının varlığıdır. Piyasa mekanizmasına yönelik yapılanmanın etkin ve kapsamlı olarak oluşturulamaması karar almada karmaşıklığa neden olmaktadır. Merkezi planlı ekonomilerde, özel sektöre dayalı ticari faaliyetlerin yasak olmasından ve özel mülkiyet hakkının olmamasından dolayı özel sektör kurumlarının kurulması için gerekli olan tasarruflar yetersiz kalmaktadır. Bunun sonucunda, ihtiyaç duyulan yatırımların yapılabilmesi için; ya dış borçlanmaya ya yabancı sermayeye olan talep artmaktadır.

Tablo 1: Piyasa Ekonomisine Geçiş

	Merkezi Planlı Ekonomi	Geçiş Ekonomisi	Piyasa Ekonomisi
Karar Mekanizması	Alma Merkezileştirilmiş	Kaotik(Karmaşık)	Desantralize edilmiş
Yatırımlar için tasarruf kaynağı	Devlet	Başlangıçta yerli sermaye yetersizliği, yabancı sermayeye ve borçlanmaya dayalı	Kurumsal ve bireysel tasarruflar
Koordinasyon	Planlama zorunluluğu, katı kurallar	Zayıf devlet ve etkin olmayan piyasa	Temel anlamda piyasa egemenliği ve bazı devlet düzenlemeleri
Mülkiyet	Devlet	Devlet, özel, yarı özel, kayıtdışılık	Esas olarak özel
Ekonomik güdüler	Yok, kolektif başarılar	Para	Bireysel başarılar

Kaynak: Yayar, v.d. 2012, s. 251.

Ayrıca bu ekonomilerin eski sistemden kaynaklanan karakteristik sorunlarına bakıldığında şu noktalar göze çarpmaktadır(Ramazanoğlu ve Acar, 2007, s. 387):

Sanayileşmede geri kalmış ve teknolojik anlamda yetersiz

Tarım sektöründe çalışan nüfus fazla ancak verim az

Sosyal ve etik kodlar yerleşmemiş, güven düzeyi düşük

Regülasyonlar piyasa için yük niteliğinde

Finansman imkânları oldukça sınırlı

Kurumsal yapıda aksamalar ve çeşitli aksaklıklar mevcut

Çoğunlukçu demokrasi + populizm + devletçilik ve rant dağıtımını engellenememekte

Hukukun üstünlüğü ilkesinin uygulanmasındaki eksiklikler söz konusu

Politika üretmek için gerekli verilere ulaşmak pek mümkün değil, kullanılan veriler genellikle eski veya yetersiz.

Geçiş ekonomilerinde, özellikle kamuya ait varlıkların özel sektöre devri ve bunlarla ilgili kararlar uzun bir süreci gerektirmiştir. Geçiş sürecinin başlangıcında ülkelerin eskiden gelen yapısal durumlarının üzerine, yeni bir ekonomik düzenin bütün kurum ve kuruluşlarıyla yeniden oluşturulması, geçiş sürecini karmaşıklaştıran yönlerden bir diğeridir. Geçiş ekonomilerinde, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarca dayatılan reform paketlerinin temel amacı; ekonomide serbestleşme uygulamalarına hız verilmesi ve özel mülkiyet tabanlı bir piyasa sisteminin oluşturulmasıdır. Bu kapsamda, ekonomik faaliyetlerin serbestleşmesi, deregülasyon, devletin ekonomik ağırlığının minimuma indirilmesi, dışa açık bir ekonomik yapının oluşturulması yönündeki reformlar ülkeler arasındaki makroekonomik farklılıklar dikkate alınmaksızın uygulamaya konmuştur (Güler, 2012, s. 54-55).

Geçiş ekonomilerindeki vergi politikası, harcama politikası ve borçlanma politikası ile ilgili konular, kamu maliyesi reform sürecindeki en önemli sorunlardır. Ekonomik ve mali yapıda dönüşüm yaratabilmek için yeterli finansman kaynağına sahip olmak yanında piyasa ekonomisi kültürünün yerleşmiş olması gerekmektedir. Geçiş ekonomilerinde gözlemlenen enflasyon, bütçe

açıkları, işsizlik, yetersiz büyüme ve yolsuzluk sorunlarının çözümü için sıkı bir kamu maliyesi politikasının uygulanması gerekmektedir (Altay, 2001, s. 15).

Bazı unsurlar Latin Amerika borç krizleri sırasında, bazı unsurlar Doğu Asya Krizi'nin yayılması sırasında ve bazıları da doğu Avrupa ülkelerinin yaşadığı geçiş depresyonunda göz ardı edilmiştir. Ancak sekiz unsur anahtar öneme sahiptir (Kolodko, 2000, s. 9):

Piyananın liberal bir hale getirilebilmesi için örgütsel altyapının eksikliği,

Finansal araçların zayıflığı sebebiyle özelleştirilmiş aktifleri etkili şekilde dağıtacak mekanizmaların yokluğu,

Özelleştirme öncesinde devlet teşebbüslerinin ticarileştirilmesindeki eksiklikler,

Rekabetçi politikalar için kurumsal altyapı eksikliği,

Yasal çerçevenin ve yargı sisteminin güçsüzlüğü ve vergi yasalarının uygulamadaki yetersizliği,

Yerel yönetimlerin bölgesel kalkınma sorunlarını çözebilecek kadar güçlü olmayışı,

Piyasa ekonomisinin ve sivil toplum fonksiyonlarını destekleyecek hükümet dışı organizasyonların (NGO) eksikliği.

Merkezi planlamayı uygulayan geçiş ekonomilerinde; piyasa ekonomilerinin işleyişi için gerekli olan kurumsal ve yasal altyapının bulunmaması, bu ekonomiler için eski sistemden devralınan en önemli olumsuzluklar arasında sayılabilir. Ayrıca, etkin bir ticari bankacılık sisteminin kurulamaması, özel mülkiyet haklarındaki belirsizlik, emek piyasasındaki eksiklikler, özel sektörün piyasaya giriş-çıkışını düzenleyecek ticari yasaların yetersizliği, piyasaya uyumlu bir vergi sisteminin kurulamaması, bazı kurumsal altyapı yetersizlikleri gibi olumsuzluklar da söz konusudur (Staehr, 2003, s. 17-24). Bu ülkelerdeki piyasa ekonomisi deneyimlerinin ve sermaye birikiminin az olması, piyasa ekonomisi ile ilgili yasa ve kurumların gerektiği gibi oluşturulamamış olması ve devletin gücünün zayıflaması diğer önemli bir sorun olan kayıt dışı ekonominin hızla yükselmesine yol açmıştır (Kaufmann ve Shleifer, 1997, s. 159).

Tüm değinilen sorunların yanında, merkezi planlama ekonomileri amaç, organizasyon, koordinasyon ve etkinlik gibi sosyalist sistem kaynaklı sorunlarla da karşılaşmışlardır. Ekonominin tüketiciler yerine devlet tarafından yönlendirilmesi ve özel tüketim yerine sanayileşmenin hedeflenmesi harcamaların artmasına yol açmıştır. Makroekonomik açıdan ele alındığında, devasa bürokratik yapı toplam talebin artırılmasına ve bunun süreklilik kazanmasına yol açmış, toplam arzın azalması yönünde de bir etki doğurmuştur. Sektörel talep ve arz arasında tutarsızlık meydana geldiğinde, bu durum fiyat değişimiyle değil de planlanan üretim miktarında değişiklik yapılarak düzeltilmeye çalışılmıştır. Fiyat mekanizmasının dağıtıcılık rolünü yerine getirememesi ekonomik etkinliğin sağlanmasını engellemiştir (Bird ve Bird, 1992, s. 3)

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçen ekonomilerin planlı dönemden gelen bazı özellikleri piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yaşadıkları sorunlara temel oluşturmuştur. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır (Gros ve Suhrke, 2000, s. 9-12):

Merkezi planlamanın öncelikli tercihi sanayi alanında bir gelişme sağlanmasıydı. Ancak geçiş ekonomilerinin yapısının tarım sektörü ağırlıklı olması piyasa ile çelişen bir durum yaratmıştır.

Merkezi planlamanın beşeri ve fiziksel sermayenin gelişimine yönelik olarak yaptığı kapsamlı yatırımlardan beklenen gerçekleşmemiş, bu yatırımlar piyasa yapısının işleyişinde büyüme sağlayamamıştır.

Merkezi planlamada ekonomideki tasarrufları yatırıma dönüştürecek finansal sisteme gerek görülmemesi nedeniyle bu sistem planlama kurumlarınca işletilmiştir.

Geçiş ekonomilerinin geçmişten getirdikleri sorunların geçiş sürecindeki yansımaları şu şekildedir (Dural, 2007, s. 56-57):

Planlı ekonominin üretim yapısı piyasa ekonomisinin talep yapısına uygun değildir.

Tüketicilerin ve özel yatırımcıların tercihlerinin Politbüro³'nun tercihlerinden farklı olması nihai talep ve üretim yapısını farklılaştırmaktadır.

Sermaye mallarının yapısı da farklıdır. Eski endüstriler önemini yitirirken yeni endüstriler kurulmaktadır.

Gelişen rekabet nedeniyle birçok fabrika planlı ekonomi dönemi maliyetleriyle rekabet edememektedir. Üretim verimliliği gözetildiğinde ise, birçok işçinin işi tehlikeye girmektedir.

Ülke içinde serbest ticaret geçerli olduğunda, ekonomi de dünya ticaretine uyum sağlamalıdır. Bu gelişmeler uluslararası işçi hareketine ve beraberinde işsizliğe neden olabilmektedir.

Fiyatlar ve ücretler, işgücünün marjinal üretim değerine uygun hale getirilmelidir. Bu da işçilerin aleyhine gelir dağılımı değişikliklerine neden olmuştur.

İşlerin niteliğindeki değişim ile birlikte, daha modern makinelerle çalışan ve daha fazla üretim değeri ortaya koyan işçilerin maaşları, planlı rejim döneminden daha yüksek olacaktır.

Sosyalist ülkeler ölçeğinde ortak olan bu sorunlarla mücadele edilebilmesi amacıyla çeşitli politikalar uygulamaya konulmuştur. Aynı zamanda ekonomideki yapısal değişime de zemin hazırlayan özelleştirme uygulamalarına başvurulmuştur. Özetle, bu ülkelerin yaşadıkları ortak bir takım sorunlardan uzaklaşmak amacıyla çözüm arayışlarına girmeleri, onları piyasa ekonomisine yaklaştıran temel neden olmuştur.

3. Geçiş Ekonomilerinin Uyguladıkları Geçiş Stratejileri

Bu sürecin başından itibaren bu ülkeler farklı stratejiler uygulamışlar ve uyguladıkları stratejilerden de farklı şekillerde etkilenmişlerdir. Tablo 2'de alternatif geçiş modelleri verilmiştir. Ancak geçiş sürecinde sistemin yeniden yapılandırılması ile ilgili iki yaklaşım sürece hâkim olmuştur: 1.si "Şok terapi (shock therapy), yada diğer isimleri soğuk hindi (cold turkey), büyük patlama" (big bang)" ve 2.si ise "Aşamalı geçiş stratejisi veya tedricilik (gradualism)". Birinci yaklaşım (Büyük Patlama) Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası tarafından geliştirilmiş olup çeşitli kaynaklarda "şok terapi" diye de ifade edilmektedir. Bu doğrultuda, ekonomide dönüşümün gerçekleştirilebilmesi için geçişe yönelik bütün mikro ve makro politikaların süratle uygulanması gerekmektedir (Dural, 2007, s. 37). İkinci yaklaşım ise, geçiş süreci ve bu süreçte yapılması gereken reformları kademeli olarak gerçekleştirmeyi önermektedir. Ülkelerin ekonomik ve sosyal yapıları birbirinden farklılık göstermektedir. Bu nedenle, ülkeler siyasi, ekonomik ve diğer özelliklerine dayalı farklı stratejiler uygulamaktadırlar. Ülkeler arasındaki geçiş stratejisine yönelik eğilim, ilk olarak şok terapi yaklaşımını benimseyen ülkelerin bir kısmının giderek aşamalı yaklaşıma yönelmesi yönünde değişime uğramıştır (Çatalbaş ve Yıldırım, 2008, s. 136).

Şok terapisi ve kademeli strateji arasındaki farkların temel kaynağı: reformların yapıldığı süre, reformların kapsamı ve reformların yapılış şeklidir. İki strateji arasındaki en önemli farklılık geçişin süresi konusunda ortaya çıkmaktadır. Şok terapisine göre, reformlar bütün sektörlerde eş-anlı olarak yapılırsa başarıya ulaşabilecektir. Aşamalı geçiş stratejisi ise, reformların eş-anlı olarak değil, aşama aşama yapılması gerektiğini savunmaktadır. Şok terapisi başlangıçta olumsuz sonuçlar doğursa da, bu durum geçici olmaktadır. Buna karşılık, Yenişen'e (2013) göre aşamalı

³ Politik Büro'nun kısaltılmış biçimi. SSCB tarihinde sosyalist partinin, politikaları belirleyen en üst karar organıydı. Rusya'da 1917 Sovyet Devrimi'nden sonra devlet yönetimi üzerinde uyguladığı sıkı denetim 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla sona ermiş, ardından varlığı fiilen sona ermiştir.

geçiş stratejisinde “şok terapi yöntemi”ne göre ekonomik durum daha yavaş kötüleştirmekte ancak bu durum daha uzun sürmektedir Reformların hızlı mı yoksa aşamalı olarak mı uygulamaya konacağı yanında, diğer önemli bir konu hangi reformların, ne zaman yapılacağıdır. Aşamalı stratejiye göre, geçiş ekonomilerinde birden merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçiş uygulanabilirlik açısından zayıftır. Bunun yerine toplumun bütünü açısından daha olumlu sonuçlar yaratacak reformlarla süreci başlatmak daha akılcı olacaktır. Aynı zamanda seçmenlerin desteğinin kazanılması siyasi istikrar sağlayarak reformların başarısını artıracaktır (Güler, 2012, s. 47-48)

Tablo 2: Birincil Bileşenlere Dayalı Alternatif Geçiş Modelleri

Birincil Bileşenler	Şok Terapi	Neo Aşamalı Model	Klasik Model	Post Keynesyen	Çoğulcu Piyasa Sosyalizmi	Çoğulcu Olmayan Piyasa Sosyalizmi (Çin Modeli)
Ekonomik Analiz	Neoklasik	Neoklasik		Post Keynesyen	Marksizm	Marksizm Maoizm
İyi Bir Toplum Nedir?	Rekabetçi Kapitalizm	Rekabetçi Kapitalizm		Sosyal Demokratik Kapitalizm	Piyasa Sosyalizmi	Çin Karakteristikli Piyasa Sosyalizmi
Hız	Şok Terapi	Aşamalı		Aşamalı	Aşamalı	Aşamalı Çift Taraflı Sistem
Politik Yapı	Çoğulcu	Demokrasi		Demokrasi	Demokrasi	Çoğulcu Olmayan
İdeolojik Yapı	Kişisel Çıkar	Kişisel Çıkar		Kişisel Çıkar Kamu Yararı	Kişisel Çıkar Kamu Yararı Katılımcılık	Kişisel Çıkar Kamu Yararı Parti Yoluyla Katılımcılık
Başlangıç Koşulları	İlgisiz	Biraz İlgili		Önemli	Aşırı Derecede Önemli	Çin'e Özel Başlangıç Koşulları

Kaynak: Marangos, 2006, s. 140.

Şok terapi stratejisi talep daralması, yerli paranın devalüe edilmesi ve tek hamlede fiyatların serbestleşmesi ile hızla makro ekonomik istikrarı sağlamak, etkili bir arz yönlü tepki oluşturmak, ekonomik etkinliği artırmak ve ekonomide yüksek bir büyümeyi sağlamak için ticaret, finans, işgücü piyasası gibi çeşitli alanlarda ekonomiyi eş anlı olarak serbestleştirme stratejisidir (Solimano, 1994, s. 4). Neoklasik kademeli model olarak adlandırılan ikinci geçiş stratejisi yaklaşımına göre, sosyalist sistemden gelen orta ve büyük ölçekteki işletmelerin özelleştirilmesine, piyasa odaklı yasal sistemin kurulmasının ve ticari bankacılık sektörünün oluşturulmasının eşlik ettiği, bunlara ilaveten emek piyasasında, emeklilik sisteminde bazı düzenlemelerin yapılmasını kapsamaktadır (Svejnar, 2002, s. 4-5). Aşamalı yaklaşımda bazı sektörler piyasa ekonomisine göre yeniden yapılandırılırken, bazı sektörler merkezi planlamanın etkisi altında kalmakta böylece ne tam bir piyasa ekonomisi ne de tam bir sosyalist ekonomi oluşturulabilmektedir (Dural, 2007, s. 37).

Aşamalı modelin temel hareket noktası; demokratik politik altyapıyı, piyasa ekonomisi ile birlikte kurgulamaktır. Şok terapinin tersine, geçişin kolaylaştırılması için bu yaklaşımın politikaları, demokratik politik süreç tarafından onaylanmak zorundadır. İki yaklaşım da neo-liberal bakış açısına dayanmaktadır. Her iki yaklaşım, amaçlar ve metodoloji açısından birbirlerine benzerlik

göstermektedir. İçsel şartlar, politik yapılanma ve reformların uygulanma hızı açılarından ise birbirlerinden farklılık göstermektedirler (Kesici, 2009, s. 413).

Piyasa ekonomisine geçiş uzun ve zorlu ekonomik faaliyetler gerektirmektedir. Yeni kurumsal düzenlemeler geçişin başarısı için kilit bir öneme sahiptir. Piyasa ekonomisi yalnızca bir serbestleşme ve özel mülkiyetin sağlanması olarak görülmemeli, bunun için kurumsal uyuma da önem verilmelidir. Sayılan bu nedenler doğrultusunda, aşamalı geçişin daha uygun olacağı ileri sürülmektedir. Bunun nedeni, yeni organizasyonlar ve yasalar ile ekonomik davranışların birden değiştirilmesinin mümkün olmamasıdır. Şok stratejilerde, serbestleşme hareketi ve piyasalara istikrar kazandırma konusunda başarılı olursa da, beraberinde pek çok sosyal soruna neden olabilmektedirler. Ayrıca, şok stratejiler uygulanma noktasında güçlü iktidarlar gerektirmektedir. Bütün geçiş ekonomisi ülkelerinde siyasi istikrarsızlar bulunduğundan şok stratejilerin etkinliğinden söz etmek zordur (Kolodko, 2000, s. 66).

EBRD'e (1999) göre aşamalı geçiş stratejisi, eski usulde çalışan işletmelerin faaliyetlerinin ve bu işletmelerdeki istihdamın daha yavaş bir şekilde ortadan kaldırılmasına, buna paralel olarak kamu sektörünün piyasa etkinliğinin azaltıldığı oranda özel sektör firmalarının faaliyete geçmelerinin ve etkinliklerinin artırılmasının sağlanmasına dayanmaktadır. Bu yöntem, makroekonomik istikrar ve büyüme için önemli olan piyasa kurumlarının zaman içinde oluşumuna da olanak tanımaktadır. Türkmenistan, Özbekistan, Beyaz Rusya, Ukrayna gibi çeşitli ülkelerde bu strateji denenmiş ve beklenen düzeyde sonuçlar gelmiştir. Aşamalı geçiş stratejisinin uygulanmasındaki zorluklar başlıca iki noktada yoğunlaşmaktadır: Birincisi, hangi reformların öncelikle uygulamaya konulacağına belirlenmesi ve bunların öncelik olarak en uygun sıralamaya tabi tutulmasıdır. İkincisi, hükümetin "dengesizlik sistemi" yönetimini öğrenmesi ve piyasa fiyatlarıyla oluşturulacak genel dengenin kurulması fikrinin bırakılmasıdır. Bu strateji öncelikle makroekonomik istikrarın hızlı bir şekilde sağlanmasına odaklanmaktadır.

Geçiş süreci ile başlayan dönem, yeni bir düzene girmeye hazırlanan geçiş ülkelerini, geçişe yönelik stratejilere daha ilgili hale getirmiştir. Sürecin başlangıcından bu yana ülkelerin sahip oldukları ekonomik koşullar ve gerçekleştirdikleri makroekonomik değişimler, hem ülkelerin aynı stratejiyi uygulamadıklarını hem de uyguladıkları stratejilerden aynı şekilde etkilenmediklerini göstermektedir (Bal, Algan ve Manga, 2015, s. 129). Şok terapi stratejisi, küresel kuruluşlar tarafından desteklenen ve kararlı bir biçimde geçiş ekonomilerine önerilen geçiş stratejisi olmakla birlikte, bu ekonomilerin dönüşüm sürecinin başlarında, işsizlik ve yoksulluk gibi ekonomik ve sosyal sorunları gündeme getirmiştir.

4. Geçiş Sürecinde Ülkelerin Attıkları Adımlar

Donnorummo'ya (2006) göre üç önemli faktör geçiş sürecini etkilemektedir. Bunlardan birincisi tarihsel geçmiş, ikincisi sürecin başlangıcından itibaren ülkelerin atmış olduğu adımlar ve ülke içi ya da ülke dışı çatışmalardır. Geçiş ekonomileri için bu sürecin başlangıcı çeşitli zorluklarla başlamıştır. Merkezi planlama sisteminden tam zıt bir sisteme geçilmesi ile ilgili olarak tarihte bir örnek bulunmaması; iktisat literatüründe bir karşılığının olmaması, bir geçiş teorisinin olmaması, ekonomik olarak süreci anlama, değerlendirme ve yol gösterme konularında zorluk yaratmıştır. Geçişin ilk yıllarında bu unsurlara; eski sistemin kendine özgü işleyişinden kaynaklanan bazı zorluklar, doğru ve güvenilir istatistiksel veri kıtlığı da eklenmiştir.

Kapitalist bir geçmişe sahip olmayan, merkezi planlı bir ekonomik düzenden gelen ülkelerin; piyasa ekonomisine geçişi ve piyasa ekonomisinin kurallarının o ülkelerde yerleştirilmesi uzun bir süreç gerektirmektedir. Bu süreçte ilk aşamada yapılanlar ticaretin serbestleşmesi, serbest fiyatlandırma sistemi, özelleştirme ve vergi reformu alanlarında olmuştur. Bunların yanında, üretim düşüşünü durdurmak ve büyümeyi desteklemek amacıyla çeşitli istikrar programları uygulanmıştır. Bu programların sonucunda ortaya çıkan büyümenin kalıcı olması için yapısal reformlara ağırlık verilmiş, yasal ve kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

IMF'nin makroekonomik istikrar ve mali disiplini sağlamak için geçiş ekonomilerine önerdiği reform paketlerinde şu unsurlar yer almaktadır: fiyat serbestisi, bütçe dengesinin sağlanması, sıkı para politikası, gelirler politikası, sermayenin giriş-çıkışının serbestleştirilmesi, özelleştirme, bankacılık ve finans sektörünün düzenlenmesi, sosyal güvenlik sistemlerinin düzenlenmesi, işçi ve işveren ilişkilerinin düzenlenmesi ve vergi düzenlemeleridir. Bu unsurların bazıları ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de ortak kabul görmüş politikalar şunlar olmuştur: sıkı para politikası, serbest döviz kuru, serbest fiyat rejimleri, ticaretin serbestleşmesi, özelleştirme ve kurumsal düzenlemeler. Bunların yanında, zaman zaman bazı ülkelerde ücret kontrolüne dayalı heterodoks istikrar programları uygulamaya konulmuş, bazı ülkelerde hızlı özelleştirme programları uygulanmış, zaman zaman sübvansiyonlar ortadan kaldırılmış, bazı ülkelerde de büyümeye destek sağlamak amacıyla mali açıklar geçici olarak genişletilmiştir (Fischer ve Sahay, 1991, s. 97).

Geçiş ekonomilerinin her birinin farklı ve kendine özgü bir takım özelliklere sahip olması geçiş sürecinin hızı ve boyutlarının da ülkeden ülkeye farklılık göstermesine sebep olmuştur. Bu ülkelerin birçoğu piyasa ekonomisine geçiş yönünde ilerlese de yasal ve kurumsal düzenlemeleri tamamlamadıkları için ciddi eksiklikler yaşamışlardır. Geçiş süreci esas itibariyle aşağıdaki unsurların oluşturulmasını kapsamıştır (Tandırıcıoğlu ve Özen, 2003, s. 112-113):

Fiyatların, piyasa işlemlerinin ve ekonomik aktivitelerin serbestleştirilmesi ve bunun için gerekli kaynakların etkin bir şekilde kullanılması

Makro-ekonomik istikrar için piyasa merkezli araçların geliştirilmesi

Özelleştirme vasıtasıyla şirketlerde etkinliğin ve üretimde verimliliğin sağlanması

Sıkı bütçe politikalarının uygulanması

Hukukun üstünlüğünün sağlanması, piyasalara girişin kolaylaştırılması ve özel mülkiyetin korunması için kurumsal ve yasal çerçevenin oluşturulması

Geçiş ülkelerinin dönüşüm süreçlerinde kamu yönetimlerinin başlıca görevleri; sosyal hizmetleri yerine getirmek, kamu hizmetlerini finanse etmek için gerekli kamu gelirlerini artırmak, kamu gelirlerini verimli alanlara harcamak, sözleşme ve mülkiyet haklarını korumak, kamusal malları üretmek ve piyasa mekanizmasının etkin çalışmasının sağlanması için gerekli önlemleri almaktır (Turan, 2006, s. 20). Bu noktadan hareket eden hükümetler sayılan alanlarda iyileşme sağlamak amacıyla pek çok adımlar atmışlardır.

Geçiş ekonomilerinin piyasa ekonomisine geçişte yapmış oldukları reformların başarısı bazı konulardaki eksikliklerin ne ölçüde giderildiği ile yakından ilgilidir. Bunlardan bazıları şu şekilde ifade edilebilir (Altay, 2002, s. 69):

Siyasetteki tekelci yapının kırılarak, demokratik bir düzene geçilmesi

Ekonomik olarak tekelci yapının kırılarak, serbest rekabet düzenine geçilmesi

Malların kıtlığı giderilerek, serbest fiyat düzenine geçilmesi

Mali dengesizliklerin azaltılarak, mali disiplin ortamına geçilmesi

Enflasyonla mücadelede kararlılık ve sıkı para politikası uygulamasına geçilmesi

Çalışmayı engelleyen uygulamaların yerine çalışmayı teşvik eden bir yapının oluşturulması şeklinde sıralanabilir.

5. Geçiş Sürecinin Başlangıcında Ülkelerin Ekonomik Durumları

Geçiş ekonomileri coğrafi açıdan, ekonomik yapı açısından, tarihsel ve kültürel geçmiş açısından, demografik açıdan ve sahip olunan doğal kaynaklar açısından birbirlerine göre farklılıklar taşımaktadırlar. Bu nedenlerle, geçiş sürecinde farklı performanslar göstermeleri doğaldır.

“Başlangıç koşulları” olarak adlandırılan bu yapılarının ortaya çıkardığı farklılıklar, ülkelerin ekonomik performanslarını etkilemektedir (Egeli ve Emsen, 2002, s. 38-40).

IMF’ye (2000) göre, geçiş sürecinde gerçekleştirilmesi gereken en önemli hedefler; liberalleşme, makroekonomik istikrar, yeniden yapılandırma, özelleştirme ve yasal-kurumsal düzenlemelerdir. “Liberalleşme” ile fiyatlar genellikle serbest piyasada belirlenmekte, ticaret engelleri kaldırılarak dünya piyasa ekonomilerine bütünleşmenin önü açılmaktadır. “Makroekonomik istikrar” ile öncelikle hedeflenen enflasyonun ve kredi büyümesinin kontrol altına alınmasıdır. “Yeniden yapılandırma ve özelleştirme” ise, geçiş ekonomilerinde güçlü bir finansal sektör oluşturmayı, girişimcilerin serbest piyasalarda işlem görebilecek mal üretimini yapmalarını sağlamayı ve bu girişimlerin özel sektöre bırakılmasını amaçlanmaktadır. “Yasal ve kurumsal reformlar” ile geçiş ekonomilerde devletin rolünün yeniden tanımlanması amaçlanmakta, hukuk kuralları ve rekabet politikalarının oluşturulması gerekliliği ortaya konmaktadır.

Bu çalışmada, Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri ekonomik durumları açısından incelenirken 3 grupta ele alınmıştır:

Birinci grupta (AB’ye Katılım Süreci Ülkeleri): Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya,

İkinci grupta (Baltık Ülkeleri): Estonya, Letonya ve Litvanya,

Üçüncü grupta (Diğer Güney Doğu Avrupa Ülkeleri): Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Makedonya.

Sosyalizmin kurallarının geçerliliğini yitirmesi 1980’lerin sonu ile 1990’lı yılların başlangıç yıllarına rastlamaktadır. Bu ülkelerin hükümetlerinde genel eğilim, sosyalist politikaların terk edilerek, ekonomik reformların başlatılması yönünde olmuştur. Katchanovski’ye (2000, s. 56) göre, kültürel farklılıklar sosyalizm sonrası ülkelerde büyümeyi doğrudan veya dolaylı yoldan politika, yolsuzluk ve savaş ile ilgili olarak etkilemektedir. Bütün sosyalist ülkeler, sanayileşme uygulamaları, kolektifleştirme, kitlesel eğitim politikaları ve merkezi planlama bağlamında ekonomi üzerinde devlet kontrolünü sağlamaya ve işletmeleri devletin mülkiyetine almaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla Sosyalist ekonomik planlama mikro ve makro seviyede gerçekleşmektedir. Sosyalist devlet, toplam üretimi, fiyatları, işletmelerin ve bireylerin ücretlerini kontrol etmektedir. Makro düzeyde ekonomik planlama, milli gelir, ekonominin farklı sektörlerindeki toplam ücretler ve toplam üretim gibi makroekonomik toplulaştırmaları kapsamaktadır.

Tablo 3 incelendiğinde, 1980’li yılların sonlarında geçiş ekonomilerinde ekonomik koşulların aynı olmadığı görülmektedir. Kişi başına düşen milli gelir, bastırılmış enflasyon ve diğer göstergelerin birçok ülkede farklı değerler alması dikkati çekmektedir. Kişi başına düşen milli geliri 3500 \$’ın altında olan ülkeler Romanya, Arnavutluk, Bosna-hersek ve Makedonya’dır. Kişi başına milli geliri 8000 \$’ın üzerinde olan ülkeler ise, Slovenya, Estonya ve Letonya’dır. 1987-1990 yılları süresince bastırılmış enflasyon oranlarının en yüksek olduğu ülkeler Baltık ülkeleri (Estonya, Letonya ve Litvanya)’dır. 1989 ile karşılaştırıldığında 1998 yılında ekonomik büyüme eski sosyalist ülkelerde önemli ölçüde değişmektedir. 1998 yılı reel GSYİH, Macaristan, Polonya, Slovakya ve Slovenya gibi ülkelerde 1989 yılı GSYİH seviyesine yaklaşmakta veya 1989 yılını aşmakta iken, Bosna-Hersek’te bu değer, 1989 yılı seviyesinin yarısının da altında kaldığı görülmektedir. Tabloda dikkati çeken bir diğer önemli nokta, fiyat seviyesi göstergesi açısından ülkelerin gösterdiği derin farklılıklardır. Bunun nedeni, piyasa ekonomisine geçişte bir ön koşul olarak kabul edilebilecek olan piyasada fiyatların serbestleştirilmesi uygulamasına ülke piyasalarının verdiği tepkidir. Bu ülkelerin ekonomilerini daha liberal hale getirme yönündeki girişimleri ülkeler arasında değişken fiyat dalgalanmalarının nedeni olmuştur. Ekonomik reform indeksi açısından ele alındığında, en başarılı ülkeler Macaristan, Polonya, Estonya, Slovenya,

Letonya ve Litvanya olarak sıranabilir. Bosna-Hersek, Makedonya, Arnavutluk ve Bulgaristan ekonomik reformlar açısından geri seviyede kalan ülkeler arasındadır.

Tablo 3: *Sosyalizm Sonrası Çeşitli Alanlarda Başlangıç Koşulları Göstergeleri*

ÜLKELER	1998 reel GSYİH (1989=100%)	Ekonomik Reform Endeksi	⁴ Bastırılmış Enflasyon (1987-1990)	Kişi Başı Milli Gelir (\$,1989=1)	1998 Fiyat seviyesi (1989=1)	Etnik Azınlık Oranı (%)	* Demokratikleşme Düzeyi 1998	Toplum Sivil Endeksi
Bulgaristan	65	3,92	18	5000	1855.4	15	30	4.25
Macaristan	95	6,33	-7.7	6810	6.3	9	13	6.75
Polonya	117	6,08	13.6	5150	25.6	2	13	6.75
Romanya	76	3,5	16.8	3470	608.1	11	33	4.25
Slovakya	100	4,42	-7.1	7600	3.6	13	29	5
Slovenya	103	5,83	12	9200	28.1	9	16	6
Estonya	76	6,00	25.7	8900	179.7	38	16	5.75
Letonya	58	5,50	25.7	8590	110.9	48	18	5.75
Litvanya	64	5,42	25.7	6430	433.9	20	18	6
Arnavutluk	86	3,50	4.3	1400	20.1	5	37	3.75
Bosna-Hersek	35	1,83	12	3394	35845264	56	39	2
Hırvatistan	78	4,17	12	6171	1215.1	22	29	4.50
Makedonya	58	3,33	12	3394	856.9	33	33	4.25

Kaynak: Katchanovski, 2000, s. 58.

Demokratikleşme endeksine göre, Macaristan, Polonya, Slovenya, Estonya, Letonya ve Litvanya en demokratik ülkeler olmaktadır. Diğer ülkeler ise orta derecede demokratik ülkeler kapsamına girmektedir. Diğer bir açıdan ele alındığında, Post-sosyalist ülkelerde ekonomik reformlar ve demokratikleşme düzeyi arasındaki ilişki dikkati çekmektedir. Buna göre, demokratik olarak gelişmiş ülkelerin ekonomik reformlar konusunda daha başarılı bir tablo sergilediği görülmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, geçiş ekonomileri arasındaki farklılıkların, bu ülkelerin geçiş sürecinin başlangıcındaki ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklılıklarından kaynaklandığı söylenebilir. Ülkelerin başlangıç koşulları ile birlikte uyguladıkları ekonomi politikaları geçiş ekonomileri arasındaki ekonomik performans farklılıklarını belirlemektedir. Ülkelerin başlangıç

⁴ Bastırılmış Enflasyon: Ekonominin enflasyon içinde bulunmasına karşın, hükümetin fiyatları idari kararlarla belirlemesi ve sıkı para, daraltıcı maliye, gelirler politikası ve tayınlama ile serbest fiyat artışlarına izin vermemesi durumu.

* Demokratikleşme düzeyi, Freedom House Indeks'ten alınmıştır. (0-25: En demokratik ülkeler; 40 -25: Orta derecede demokratik ülkeler; 40-55: En az demokratik ülkeler)

koşullarındaki olumsuzluklar, ekonomik büyümeyi yavaşlatırken, piyasa reformlarını geciktirici etkiler doğurmuştur (Sakıncı, 2005, s. 70).

6. Geçiş Ekonomilerinin Ekonomik Performansları (AB'ye Katılım Sürecindeki Ülkeler, Baltık Ülkeleri ve Diğer Güney ve Doğu Avrupa Ülkeleri)

Aşağıdaki tablolarda seçilmiş geçiş ekonomilerinin bugüne kadar göstermiş oldukları ekonomik performanslar karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Kişi başına milli gelir açısından Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Makedonya en düşük kişi başı milli gelire sahip ülkelerdir. Geçirilen süreç sonunda bu ülkelerde kişi başına milli gelirin yaklaşık 10 kat arttığı görülmektedir. Dönem sonunda Baltık ülkeleri olan Estonya, Letonya ve Litvanya'nın kişi başı milli gelirlerinin birçok geçiş ekonomisinden daha iyi olması dikkat çekicidir. AB'ye katılım sürecinde olan geçiş ekonomilerinde kişi başına milli gelir oransal anlamda ciddi artışlar olmuştur. Diğer güney ve doğu Avrupa ülkeleri kategorisinde yer alan ülkelerde ise kişi başına milli gelir rakamları nispeten daha düşüktür. Bu tablodaki ortak payda ise hemen hemen bütün geçiş ekonomilerindeki kişi başına milli gelir asıl sıçrama 2001-2012 yılları arasında gerçekleşmiştir.

Tablo 4: Geçiş Ekonomilerinde 1991-2014 Yılları Arası Seçilmiş Yıllarda Kişi Başına Milli Gelir (Cari, \$)

ÜLKELER	1992	1993	1994	2000	2001	2002	2003	2013	2014	2015	2016
Bulgaristan	1212	1278	1148	1609	176	2087	2710	7674	7853	6993	7469
Macaristan	3734	3873	4172	4633	5283	6666	8423	13667	14201	12483	12820
Polonya	2459	2497	2874	4492	4981	5196	5693	13780	14339	12564	12414
Romanya	1102	1158	1323	1668	1839	2124	2775	9585	10020	8978	9522
Slovakya	2908	3089	3755	5402	5708	6524	8696	18191	18629	16132	16529
Slovenya	9599	8323	8433	10227	10479	11814	14880	23357	24202	20873	21650
Estonya	---	1150	1649	4070	4499	5308	7174	19072	19949	17155	17736
Letonya	632	1021	1723	3352	3572	4132	5134	15025	15719	13822	15032
Litvanya	---	---	---	3297	3530	4147	5505	15693	16545	14289	14912
Arnavutluk	218	380	619	1175	1327	1453	1890	4413	4578	3934	4125
Bosna-Hersek	---	---	318	1461	1524	1761	2214	5042	5204	4584	4808
Hırvatistan	2589	2804	3834	4919	5245	6053	7805	13575	13467	11638	12149
Makedonya	1164	1285	1706	1854	1815	1961	2408	5211	5469	4834	5237

Kaynak: World Bank National Accounts Data ve OECD National Accounts Data ve IMF Database'den tarafımızca düzenlenmiştir.)

Özellikle başlangıçta bu ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin düşük olması, hızlı büyümenin önemini artırmıştır. Çünkü birçok ekonomik sorunun çözümünde büyüme önemli rol oynamaktadır. Bu açıdan bakıldığında geçiş sürecinin başlangıcında birçok ülkede ya negatif büyüme söz konusu ya da çok düşük oranlı büyüme söz konusudur. Özellikle son yıllarda Avrupa'da yaşanan krizin de etkisiyle bu ülkelerdeki büyüme oranlarının düştüğü görülmektedir. Bu ülkelerin gelişmekte olan ülkeler olduğu düşünüldüğünde; dolayısıyla hızlı büyüme

rakamlarını yakalamaları beklenirken; son yıllarda büyüme oranları %2'ler seviyesinde gerçekleşmektedir. Baltık ülkelerinin, diğer seçilmiş geçiş ekonomilerine göre son yıllarda büyümede daha iyi performans sergiledikleri de tablodan çıkan bir başka sonuçtur. Detaylı şekilde söylenecek olursa Hırvatistan, Bosna-Hersek, Slovenya ve Bulgaristan son yıllarda düşük büyümeye katlanırken Bulgaristan, Romanya ve Litvanya daha yüksek büyüme sergilemişlerdir.

Tablo 5: *Geçiş Ekonomilerinde 1991-2014 Yılları Arası Seçilmiş Yıllarda GSYİH Büyüme Hızı (%)*

ÜLKELER	1992	1993	1994	2000	2001	2002	2003	2013	2014	2015	2016
Bulgaristan	-7.3	-1.5	1.8	5.0	4.2	6.0	5.1	0.9	1.3	3.6	3.9
Macaristan	-3.1	-0.6	2.9	4.2	3.8	4.5	3.8	2.1	4.2	3.4	2.2
Polonya	2.5	3.7	5.3	4.6	1.2	2.0	3.6	1.4	3.3	3.8	2.9
Romanya	-8.8	1.5	3.9	2.4	5.6	5.2	5.5	3.5	3.1	4	4.6
Slovakya	---	1.9	6.2	1.2	3.3	4.5	5.4	1.5	2.8	3.9	3.3
Slovenya	-5.4	2.8	5.3	4.2	2.9	3.8	2.8	-1.1	3.0	2.3	3.1
Estonya	-21.2	-8.4	-1.6	10.6	6.3	6.1	7.4	1.9	2.9	1.7	2.1
Letonya	---	-11.4	2.2	5.4	6.5	7.1	8.4	2.4	1.9	3.0	2.2
Litvanya	---	---	---	3.8	6.5	6.8	10.5	3.5	3.5	2.0	2.3
Arnavutluk	-7.2	9.6	8.3	6.7	7.9	4.2	5.8	1.0	1.8	2.2	3.4
Bosna-Hersek	---	---	---	5.5	4.4	5.3	4.0	2.4	1.1	3.1	3.1
Hırvatistan	---	-8.0	5.9	3.8	3.4	5.2	5.6	-1.1	-0.5	2.2	3.0
Makedonya	-6.6	-7.5	-1.8	4.5	-3.1	1.5	2.2	2.9	3.6	3.8	2.4

Kaynak: IMF (International Monetary Fund), International Financial Statistics (World Economic Outlook Database'den tarafımızca düzenlenmiştir.)

Geçiş ekonomilerinin özellikle sosyalist sistemin yıkılmasından sonra en temel sorunlarından biriside enflasyon olmuştur. Bazı malların üretimindeki yetersizlikler, fiyat mekanizmasının çalışmaması, kaynakların etkin ve verimli kullanılmaması bazı ürünlerde üretimin yetersiz kalması sonucunu doğurmuş ve bu da enflasyonu beslemiştir. Geçişin başlangıcındaki hızlı fiyat artışları tüm ekonomileri zorlamıştır. Piyasa ekonomisine geçişin başlangıcında özellikle Arnavutluk, Letonya, Romanya, Hırvatistan gibi ülkelerde 3 haneli enflasyonlar gözlenmiştir. Ancak Romanya dışında tüm ülkelerde 2001 yılından itibaren enflasyon tek haneli rakamlara gerilemiştir. Son yıllarda ise hemen hemen bütün geçiş ekonomilerinde enflasyon oranları %1'lere kadar gerilemiştir. 3 haneli rakamlardan bu seviyelere gelinmesi geçiş ekonomilerinin enflasyonla mücadelede başarılı olduklarının açık bir göstergesidir. Bulgaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya, Bosna Hersek, Hırvatistan ve Makedonya gibi ülkelerde son yıllarda hatta deflasyonist bir durum söz konusudur. 2012 yılından sonra ortaya çıkan Avrupa'daki kriz sebebiyle talep yetersizliği bu ülkelerin enflasyonlarının daha da aşağıya gelmesinde önemli rol oynamıştır.

Tablo 6: Geçiş Ekonomilerinde 1991-2014 Yılları Arası Seçilmiş Yıllarda Enflasyon Oranları (Tüketici fiyatlarıyla %)

ÜLKELER	1992	1993	1994	2000	2001	2002	2003	2013	2014	2015	2016
Bulgaristan	91.3	72.9	96.1	10.3	7.4	5.8	2.2	0.9	-1.4	-0.1	-0.8
Macaristan	22.9	22.5	18.9	9.8	9.2	5.3	4.6	1.7	-0.2	-0.1	0.4
Polonya	45.3	36.9	33.3	10.1	5.5	1.9	0.8	1.0	0.1	-1.0	-0.6
Romanya	211.2	255.2	136.8	45.7	34.5	22.5	15.3	4.0	1.1	-0.6	-1.5
Slovakya	---	---	13.4	12.0	7.3	3.3	8.6	1.4	-0.1	-0.3	-0.5
Slovenya	---	32.9	21.0	8.9	8.4	7.5	5.6	1.8	0.2	-0.5	-0.1
Estonya	---	89.8	47.7	4.0	5.7	3.6	1.3	2.8	-0.1	-0.5	0.1
Letonya	243.3	108.8	35.9	2.6	2.5	1.9	3.0	0.0	0.6	0.2	0.1
Litvanya	---	410.2	72.2	1.0	1.4	0.3	-1.1	1.0	0.1	-0.9	0.9
Arnavutluk	226	85	22.6	0.1	3.1	7.8	0.5	1.9	1.6	1.9	1.3
Bosna- Hersek	---	---	---	4.9	4.5	0.3	0.5	-0.1	-0.9	-0.9	-1.3
Hırvatistan	625	1500	107	4.6	3.8	1.7	1.8	2.2	-0.2	-0.5	-1.1
Makedonya	---	338	126.6	6.6	5.2	2.3	0.9	2.8	-0.3	-0.3	-0.2

Kaynak: International Monetary Fund (IMF), International Financial Statistics'den tarafımızca düzenlenmiştir.

Eskiden sosyalist sistemi benimseyen bu ülkelerde; sosyalist sistem dağıldıktan sonra, kamu sektöründe çalışan birçok kişinin hemen özel sektörde istihdamı mümkün olmamıştır. Hem özel sektörün henüz gelişmemiş olması hem de kurumların ve kuralların henüz yerleşmemiş olması özel sektördeki istihdam olanaklarının sınırlı olmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda, devlette çalışan birçok kişi işsiz kalmış ve bu ülkelerin işsizlik oranları geçiş sürecinin başlangıcında yüksek seyretmiştir. İşsizliğin azalması ise kısa vadede olacak bir durum değildir. Uzun vadeli doğru politikaların uygulanması ve ekonomideki yapısal dönüşümün gerçekleşmesi sonucunda, uzun vadede ortaya çıkacak bir durumdur. Özellikle geçişin ilk yıllarında diğer Güney ve Doğu Avrupa ülkelerindeki işsizlik oranları diğer geçiş ekonomilerine göre daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Baltık ülkelerine bakıldığında birçok ekonomik göstergede diğer geçiş ekonomilerinden iyi olmalarına rağmen; işsizlik oranlarında diğer geçiş ekonomilerine benzer bir yükseklik söz konusudur. Diğer ekonomik göstergelerin aksine bazı ülkelerde işsizlik oranlarında son 25 yılda kayda değer bir ilerleme olmadığı gibi işsizliğin 1991 yılına göre daha yüksek olduğu ülkeler vardır. Geline son durumda, Estonya, Letonya ve Litvanya gibi ülkelerde işsizlik oranları 1990'lı yılların üzerine çıkmıştır. Diğer güney ve doğu Avrupa grubundaki ülkelerde ise diğer geçiş ekonomilerine göre yüksek işsizlik oranları (%20'lerin üzerinde) göze çarpmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sosyalist sistemden piyasa ekonomisine geçiş yapan ülkelerde işsizlik oranları ile ilgili önemli bir iyileşme söz konusu değildir.

Tablo 7: Geçiş Ekonomilerinde 1991-2014 Yılları Arası Seçilmiş Yıllarda İşsizlik Oranları (%)

ÜLKELER	1992	1993	1994	2000	2001	2002	2003	2013	2014	2015	2016
Bulgaristan	15.3	16.4	12.8	16.2	19.9	18.1	13.7	12.9	11.4	9.1	7.6
Macaristan	9.9	12.1	10.9	6.6	5.7	5.6	5.8	10.2	7.7	6.8	5.1
Polonya	13.3	14.0	14.4	16.3	18.4	19.9	19.4	10.3	9.0	7.5	6.2
Romanya	8.3	10.4	8.2	7.0	6.6	8.3	6.9	7.1	6.8	6.8	5.9
Slovakya	11.4	12.2	13.6	19.1	19.4	18.7	17.6	14.2	13.2	11.5	9.7
Slovenya	11.5	8.5	8.2	6.8	5.7	6.3	6.7	10.1	9.7	9.0	8.0
Estonya	3.7	6.5	7.6	14.8	13.2	10.0	11.3	8.6	7.3	6.2	6.8
Letonya	2.3	5.8	6.5	14.3	13.7	13.8	11.7	11.9	10.9	9.9	9.6
Litvanya	3.5	3.5	17.3	16.3	17.2	13.7	12.9	11.8	10.7	9.1	7.9
Arnavutluk	26.5	22.3	18.4	16.8	22.7	15.8	15.0	15.9	17.5	17.1	15.2
Bosna- Hersek	---	---	---	31.0	27.6	24.6	26.0	27.5	27.5	26.3	25.1
Hırvatistan	15.3	14.8	14.5	16.1	15.8	14.7	14.1	17.3	17.3	16.3	13.1
Makedonya	26.3	27.7	30	32.2	30.5	31.9	36.7	29.0	28.0	26.1	23.7

Kaynak: World Development Indicators (WDI).

Enflasyondaki beklenmeyen ani yükselişler bu ülkelerde zaman zaman reel faiz oranlarının eksi olmasını sağlamıştır. Birçok ülkenin özellikle 1990'lı yıllarda ülkeye sermayeyi çekmek için uygulamış olduğu yüksek faiz düşük, düşük kur politikaları faizlerin yüksek seyretmesine sebep olmuştur. Reel faizlerin yüksek olduğu ülkeler Romanya, Arnavutluk, Bosna Hersek ve Hırvatistan'dır. Macaristan, Estonya ve Letonya gibi ülkelerde ise reel faizler daha düşük seyretmiştir. Reel faizlerin düşük olduğu Estonya Letonya gibi ülkelerde büyüme hızlarının diğer ülkelere göre yüksekliği dikkat çekmektedir.

Tablo 8: Geçiş Ekonomilerinde 1991-2014 Yılları Arası Seçilmiş Yıllarda Reel Faiz Oranları (%)

ÜLKELER	1992	1993	1994	2000	2001	2002	2003	2013	2014	2015	2016
Bulgaristan	9.1	17.1	17.3	3.9	4.7	5.2	6.13	9.8	7.8	5.1	4.1
Macaristan	9.5	3.4	6.6	2.5	0.8	1.6	3.9	3.1	1.1	1.0	1.1
Polonya	8.1	11	3.4	11.7	14.7	9.3	6.4	---	---	---	---
Romanya	---	---	20.3	7.5	5.5	10.4	1.6	6.9	6.7	4.1	3.5
Slovakya	---	-1.0	0.9	5.0	5.8	6.0	2.9	---	---	---	---
Slovenya	---	---	---	9.7	50.8	5.1	4.8	---	---	---	---
Estonya	---	---	---	3.5	1.3	1.6	1.1	1.3	2.7	---	--
Letonya	---	---	---	7.9	8.6	2.7	0.4	4.5	---	---	---
Litvanya	---	---	---	10.7	9.9	6.5	6.7	---	---	---	---
Arnavutluk	-65.5	-39.7	-10.6	17.42	15.7	12.5	8.4	9.6	7.6	8.6	9.9
Bosna- Hersek	---	---	---	1.3	---	7.8	9.8	7.2	5.6	4.4	3.7
Hrvatistan	---	---	---	7.3	5.1	9.0	7.2	8.4	---	---	---
Makedonya	---	---	3.1	4.5	13.9	17.2	14.11	3.6	5.9	5.1	0.3

Kaynak: World Development Indicators (WDI).

Sosyalist sistemden piyasa ekonomisine geçen ülkelerde ekonomik anlamda yapılması gereken birçok yapısal değişiklik söz konusudur. Bu durum; özellikle ekonomideki yapısal değişikliği sağlamak için bütçeden fazla miktarda kaynak ayrılması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu ülkelerin birçoğunda 2000’li yılların başına kadar bütçe ile ilgili sağlıklı veriler elde edilmesi pek mümkün olmamıştır. Geçiş ekonomilerin bütçe dengesi ile ilgili verileri karışık bir seyir izlemektedir. Çünkü ülkelerin ekonomik yapılarının birbirinden farklı olması, bütçe gelir ve gider rakamlarının farklı olması, ülkelerin harcama tercihlerinin farklı olması bu durumun en önemli etkenleridir. Buna rağmen son yıllara bakıldığında diğer ekonomik göstergelerde pek başarılı olamayan Bosna-Hersek, Romanya ve Bulgaristan gibi ülkelerin Bütçe dengesi konusunda başarılı olduğunu söylenebilir. Geçiş ekonomileri için geçmişte sorun olan bütçe dengesinin artık sorun olmaktan çıktığı sonucuna da ulaşabiliriz.

Tablo 9: Geçiş Ekonomilerinde 1991-2014 Yılları Arası Seçilmiş Yıllarda Bütçe (Nakit Fazlası/Nakit Açığı) Oranları (GSYİH %)

ÜLKELER	1992	1993	1994	2000	2001	2002	2003	2013	2014	2015	2016
Bulgaristan	-4.9	-11.3	-5.0	-0.37	0.19	-0.52	0.18	-0.7	-5.4	-0.7	-0.1
Macaristan	-7.9	-8.5	-7.8	-2.8	-4.2	-8.0	-7.0	-5.1	-4.1	-2.2	-2.1
Polonya	---	---	-1.9	-3.01	-4.15	-5.65	-6.57	-3.9	-3.4	-2.7	-2.7
Romanya	-3.40	0.4	-2.1	-4.9	-3.6	-1.9	-1.6	-2.2	-1.9	-1.5	-3.2
Slovakya	---	---	---	-12.3	-6.3	-8.4	-2.6	-2.9	-2.6	-2.9	-2.8
Slovenya	---	---	---	-1.07	-1.06	-2.2	-2.6	-14.5	-5.2	-3.2	-2.0
Estonya	---	---	---	-0.1	-0.1	-0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Letonya	---	---	---	-3.5	-1.7	-2.0	-2.0	-0.7	-1.4	-2.2	-0.3
Litvanya	---	---	---	-0.9	-0.9	-0.5	-0.4	-0.7	-0.2	-0.2	-0.1
Arnavutluk	---	---	---	---	---	-6.7	-2.8	-5.3	-3.1	-3.0	-2.5
Bosna- Hersek	---	---	---	-4.6	-3.4	-2.9	-0.4	-2.1	-4.0	0.4	1.1
Hırvatistan	-3.2	-0.7	1.3	-5.2	-4.1	-3.1	-3.4	-5.5	-4.0	---	---
Makedonya	---	---	---	2.37	-5.88	-5.24	-0.07	-4.0	-4.3	-3.6	-2.7

Kaynak: World Development Indicators (WDI) ve IMF Database.

Özellikle eskiden sosyalist sistemi benimseyen bu ülkelerde üretilen malların kalite açısından dış dünya ile rekabet edemeyecek olması, bu ülkelerin dışa açıldıktan sonra ileri teknoloji gerektiren ürünleri dış dünyadan ithal etmeleri, dış ticaret açığı dolayısıyla da cari açık sorununu gündeme getirmiştir. Bu yüzden geçişin ilk yıllarında cari açığın GSYİH'ye olan oranının yüksek olması beklenen bir sonuçtur. Tablo 10'de cari açıkla mücadelede başarılı olan ülkelerin Bulgaristan, Macaristan, Slovenya, Estonya ve Hırvatistan olduğu görülmektedir. Bu ülkeler son yıllarda cari fazla vermeye başlamışlardır. Özellikle AB'ye katılım sürecindeki geçiş ekonomilerinin diğer geçiş ekonomilerine göre cari açıkla mücadelede daha başarılı olduğu görülmektedir.

Tablo 10: *Geçiş Ekonomilerinde 1991-2014 Yılları Arası Seçilmiş Yıllarda Cari İşlemler Hesabı (GSYİH %)*

ÜLKELER	1992	1993	1994	2000	2001	2002	2003	2013	2014	2015	2016
Bulgaristan	-3.5	-10.1	-0.3	-5.4	-5.7	-2.0	-4.9	1.2	0.2	0.1	5.4
Macaristan	0.9	-10.6	-9.4	-8.4	-5.8	-6.4	-8.0	3.8	1.5	3.4	6.1
Polonya	-3.3	-6	0.6	-6.0	-3.1	-2.8	-2.5	-1.3	-2.1	-0.6	-0.3
Romanya	-6.0	-4.5	-1.4	-3.6	-5.5	-3.3	-5.5	-1.1	-0.7	-1.2	-2.1
Slovakya	---	-3.5	3.3	-2.4	-5.7	-5.6	-0.6	1.8	1.2	-1.7	-1.4
Slovenya	5.6	1.7	3.32	-2.7	0.1	1.0	-0.7	4.4	5.8	4.4	5.2
Estonya	---	1.2	-6.78	-5.3	-5.28	-10.6	-11.3	0.5	0.2	1.9	1.9
Letonya	11.3	15.2	4.4	-3.7	-6.0	-5.5	-7.2	-2.7	-1.8	-0.5	1.4
Litvanya	---	---	---	-5.8	-4.7	-5.0	-6.8	0.8	3.1	-2.8	-1.1
Arnavutluk	-7.1	-1.2	-7.9	-4.3	-5.4	-9.2	-7.1	-9.3	-10.8	-8.6	-7.6
Bosna-Hersek	---	---	---	-7.2	-12.9	-17.9	-19.5	-5.3	-7.4	-5.7	-5.1
Hırvatistan	2.5	4.7	3.9	-2.3	-2.9	-6.9	-6.1	1.0	0.8	5.1	2.7
Makedonya	-0.3	-4.0	-8.5	-2.7	-6.3	-9.4	-3.8	-1.6	-0.6	-1.9	-2.7

Kaynak: World Development Indicators (WDI) ve IMF Database.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Geçiş sürecinin başlangıcında, ülkelerin birbirinden farklı başlangıç koşullarına sahip oldukları görülmektedir. Özellikle fiyatlar genel düzeyi açısından ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bunun nedeni, bazı ülkelerde piyasada fiyatların serbestleştirilmesi uygulamasına ülke piyasalarının verdiği tepki, bazı malların üretimindeki yetersizlikler, fiyat mekanizmasının iyi çalışmaması ve kaynakların etkin kullanılmamasıdır. Buna karşın son yıllarda hemen hemen bütün geçiş ekonomilerinde enflasyon oranları %1'lere kadar gerilemiştir.

Geçiş sürecinin başlangıcında bu ülkelerde ya çok düşük oranlı büyüme ya da çok yüksek küçülme rakamları söz konusuysa, ilerleyen yıllarda yapılan reformların sonuç vermeye başlamasıyla beraber yüksek büyüme rakamları yakalanmıştır. Son yıllarda ise AB'deki krizinde etkisiyle büyüme rakamları daha düşük seyretmektedir. Bu ülkelerdeki kişi başına milli gelir rakamlarında ise 2002-2012 yılları arasında 5-6 katlık ciddi bir artış gerçekleşmiştir. Geçiş sürecinin başlangıcında birçok ülke için ciddi sorun olan bütçe dengesinin artık sorun olmaktan çıktığı görülmektedir. Diğer ekonomik göstergelerde pek başarılı görülmeyen Bosna-Hersek, Romanya ve Bulgaristan gibi ülkelerin bile bütçe dengesi konusunda başarılı olduğu görülmektedir.

Diğer göstergelerin aksine, işsizlik oranlarında son 25 yılda kayda değer bir ilerleme olmadığı gibi bazı ülkelerde işsizlik oranlarının geçişin başlangıcındaki yıllara göre daha da yükseldiği görülmektedir. Sosyalist sistemin işsizliği gizlemeye uygun olması ve piyasa ekonomisine geçişteki bazı aksaklıklar bu ülkelerde işsizliğin yüksek seyretmesine neden olmaktadır. İşsizliğin azalması doğru makro-ekonomik politikaların uygulanmasına ve uzun vadede ekonomideki yapısal dönüşümün başarıyla gerçekleşmesine bağlıdır.

Eskiden sosyalist sistemi benimsemiş bu ülkelerde, üretilen malların kalite (ihracat) açısından dış dünya ile rekabet edemeyecek olması ve bu ülkelerin dışa açıldıktan sonra ileri teknoloji gerektiren ürünleri ithal etmeleri, başlangıçta ciddi bir dış ticaret açığı dolayısıyla da cari açık sorununu

ortaya çıkarmıştır. Günümüzde AB'ye katılım sürecindeki geçiş ekonomilerinin, diğer geçiş ekonomilerine göre cari açıkla mücadelede daha başarılı olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Altay, A. (2001). Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Kamu Maliyesi Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No:2, 15-21
- Altay, A. (2002). Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve KOBİ'lerin Durumu, İ.Ü İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 59-87.
- Bal, H, Algan, N, Manga, M. (2015). Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme Farklılıkları, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 1, Haziran, 123-142.
- Bird, G, Heather B. (1992) Economic Reforms in Eastern Europe: Central Issues in the Move to Market Economies. *Economic Reform in Eastern Europe*, Edited by Graham Bird, Aldershot: Edward Elgar Publishing, pp. 1-20.
- Çatalbaş, N, Yıldırım, Z. (2008) Geçiş Ekonomilerinde Bütçe Açıklarının Nedenleri: Polonya ve Kırgızistan Örneği, *Sosyoekonomi Dergisi*, Ocak-Haziran 2008-1, 133-156.
- Donnorummo, B. (2006). The Political and Economic Complexities of Transition. Keynotes Address, Zagreb International Review of Economics and Business, Special Conference Issue, Economic Dynamics and Control, 12, 231-254.
- Dural, B.Y. (2007). Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Planlı Ekonomiden Piyasa Ekonomisine Geçişleri ve Bu Sürece Avrupa Birliği'nin Katkıları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir.
- Egeli, H.A, Emsen Ö.S. (2002). Geçiş Ekonomilerinin Makro Ekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, 2-4 Mayıs, Manas Üniversitesi Bışkek Kırgızistan.
- EBRD (European Bank for Reconstruction and Development), (1999). Transition Report Ten Years of Transition.
- Güler, E. (2012a). Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisat'ın Yeniden Yükselişi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (1), 52-68
- Güler E. (2012b). Merkezi Planlamadan Piyasa Ekonomisine Geçişin Politik Ekonomisi ve Alternatif Modeller” *Paradoks*, Cilt: 8, Sayı: 1, 37-58
- Gros, D, Suhrke, M. (2000). Ten years after:what is special about transition countries?(Erişim:16.12.2015), <http://socsci2.ucsd.edu/~aronatas/project/academic/ten%20years%20transition.pdf>
- Havrylyshyn, O, Wolf, T. (1999). Determinant of Growth in Transition Countries, *Finance and Development*, June, 12-15.
- Işık, A. (2006). Serbest Piyasaya Geçiş Ekonomilerinde Gerçekleştirilen Reform Hareketi ve Türkmenistan Örneği (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- IMF (International Monetary Fund), (2000). Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects, November 3, Washington.
- Katchanovski, I. (2000). Divergence in Growth in Post-Communist Countries, *Journal of Public Policy*, Vol. 20, No. 1 (Jan. - Apr., 2000), 55-81.

- Kaufmann, D, Shleifer, A. (1997). The Unofficial Economy in Transition, *Brooking Papers on Economic Activity*, Vol. 1997, Issue 2, 159-221.
- Kesici, M.R. (2009). Geçiş Ekonomilerinin Dönüşüm Sürecinde Avrupa Birliği Üyeliği ve İstihdam, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 57, 407-448
- Kolodko, G.W. (2000). Ten Years of Post Socialist Transition: The Lessons for Policy Reform, *Journal for Institutional Innovation, Development and Transition*, Vol. 4,65-77.
- Marangos, J. (2006). Was there an optimum model of transition?, *Global Business and Economics Review*, Vol. 8, Nos. 1/2, 133-160.
- Ramazanoğlu, G, Acar, İ.A. (2007). Bir Geçiş Ekonomisi Örneği Olarak Kırgızistan: Siyasi, Ekonomik ve Toplumsal Yanaşım, *Review of Social, Economic & Business Studies*, Vol: 7/8, 385-402.
- Rider, C. (1992). Justifying the Need for Reform:The Price-Theoretic Approach, *Socialist Economies in Transition: Appraisals of the Market Mechanism*, Edited by Mark Knell And Christine Rider, Aldershot: Edward Elgar Publishing, 21-42
- Sakınç, S. (2005). Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar, Emek Matbaacılık ve Yayıncılık: Manisa.
- Solimano, A. (1994). After Socialism and Dirigisme: Which Way Now?, *Rebuilding Capitalism Alternative Roads after Socialism and Dirigisme*, (Ed: A. Solimano, O. Sunkel ve Mario I. Blejer), USA: The University of Michigan Press.
- Staehr, K. (2003). Reforms and Economic Growth in Transition Economies: Complementarity, Sequencing and Speed, BOFIT (Bank of Finland Institute for Economies in Transition) Discussion Papers, No: 1, Finland.
- Svejnar, J. (2002). Transition Economies: Performance and Challenges, *The Journal of Economic Perspectives*, Vol:16, No:1, Winter 2002, 3-28.
- Tandırcıoğlu, H. (2002). Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3, 198-226.
- Tandırcıoğlu H, Özen, A. (2003). Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Sermaye Yatırımları *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:5, Sayı:4, 105-129.
- Turan, G. (2006) Piyasa Ekonomisine Geçiş Ülkelerinde Reformlar ve Yeni Devletin İşlevleri, *Kamu-İş Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 4, 1-30.
- WDI (World Development Indicators), Data bank.
- Yayar, R, Demir, Y, Birol, Y.E. (2012). Geçiş Ekonomileri Bağlamında Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretine Uygulamalı Bir Bakış, *International Conference On Eurasian Economies*, Almaty – Kazakhstan, 11-13 Ekim, 250-258.
- Yenişen, K. (2013). Problems in Transition Economies: Central Asian Countries, *Mevlana Rumi University, International Economics and Law Symposium*, June 13-14, Konya.